

i o a n - a u r e l p o p

**Contribuții
la istoria culturii românești
(CRONICILE BRAȘOVENE
DIN SECOLELE XVII - XVIII)**

IOAN-AUREL POP

**CONTRIBUȚII LA ISTORIA
CULTURII ROMÂNEȘTI**

(CRONICILE BRAȘOVENE DIN SECOLELE XVII-XVIII)

Editura Virtual

2011

ISBN (e): 978-606-599-790-5

Avertisment

Acest volum digital este prevăzut cu sisteme de siguranță anti-piratare. Multiplicarea textului sub orice formă este sancționată conform legilor penale în vigoare.

Cuprins

CUVÂNT ÎNAINTE.....	1
LISTĂ DE PRESCURTĂRI	3
CAPITOLUL 1.....	4
ISTORIOGRAFIA PROBLEMEI.....	4
CAPITOLUL 2.....	10
GENEZA ISTORIOGRAFIEI TRANSILVĂNENE ÎN LIMBA ROMÂNĂ ÎN MEDIUL CULTURAL BRAȘOVEAN	10
2. 1. CADRUL ISTORIC GENERAL	10
2. 2. CADRUL ISTORIOGRAFIEI TRANSILVĂNENE ÎN LIMBA ROMÂNĂ: TENTATIVE DE EXPLICARE A GENEZEI ACESTEIA.....	14
2. 3. CONDIȚIILE NAȘTERII ISTORIOGRAFIEI ROMÂNEȘTI TRANSILVĂNENE ÎN MEDIUL CULTURAL BRAȘOVEAN.....	20
2. 3. 1. ISTORICUL AȘEZĂRII	21
2. 3. 2. BISERICA	28
2. 3. 3. ȘCOALA DIN ȘCHEI	32
2. 3. 4. SCRISUL ROMÂNESC	35
2. 3. 5. TIPARUL	37
2. 3. 6. BIBLIOTECA ȘI ARHIVA	40
CAPITOLUL 3.....	42
COMPARAȚIA TEXTELOR.....	42
3. 1. RAPORTUL DINTRE “CRONICA” ATRIBUITĂ LUI DIMITRIE EUSTATIEVICI ȘI AȘA-NUMITA „CRONICĂ ANONIMĂ A BRAȘOVULUI PENTRU TRECUTUL ROMÂNILOR DIN ȘCHEI”.....	42
3. 2. CODEX KRETZULESCUS ȘI LOCUL SĂU ÎN ISTORIOGRAFIA DIN ȘCHEII BRAȘOVULUI.....	48
CAPITOLUL 4.....	60
SEMNIFICAȚII ALE CONȚINUTULUI LUCRĂRILOR ISTORIOGRAFICE BRAȘOVENE ...	60
4. 1. REALITĂȚI GENERAL ROMÂNEȘTI DIN SECOLELE AL XIV-LEA	

– AL XVI-LEA REFLECTATE DE ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ A BRAȘOVULUI	60
4. 2. REFLECTAREA REALITĂȚILOR GENERAL ROMÂNEȘTI DIN SECOLELE AL XVII-LEA ȘI AL XVIII-LEA ÎN CRONICILE DIN ȘCHEII BRAȘOVULUI.....	69
4. 3. CUM SE VEDE O PROVINCIE ÎN CRONICILE ȘCHEII BRAȘOVULUI ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA: CAZUL BANATULUI.....	84
4. 4. ASPECTE DE ISTORIE UNIVERSALĂ ÎN CRONICILE DIN ȘCHEII BRAȘOVULUI.....	89
4. 5. INFLUENȚE ALE CULTURII SAȘILOR BRAȘOVENI ÎN SPIRITUALITATEA ȘI ISTORIOGRAFIA DIN ȘCHEI ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA	101
CAPITOLUL 5.....	106
CONCEPȚIE ȘI METODĂ ISTORICĂ LA CRONICARII DIN ȘCHEII BRAȘOVULUI	106
5. 1. BIOGRAFII INTELECTUALE.....	106
5. 1. 1. CRONICARUL VASILIE	107
5. 1. 2. RADU TEMPEA AL II-LEA	107
5. 1. 3. FRAȚII DAVID ȘI TEODOR CORBEA	109
5. 1. 4. DIMITRIE EUSTATIEVICI	110
5. 1. 5. RADU DUMA	114
5. 1. 6. SIMEON HIARĂ (ALIAS HÂRS) ȘI ALȚII	116
5. 2. CONCEPȚIA ISTORICĂ	117
5. 3. METODA ISTORICĂ	129
5. 4. IDEI SOCIAL-POLITICE ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ A BRAȘOVULUI.....	138
5. 5. CONSIDERAȚII ISTORICE ASUPRA VOCABULARULUI POLITIC DIN SECOLUL AL XVIII-LEA ÎN ȘCHEII BRAȘOVULUI	145
CAPITOLUL 6.....	156
IMPORTANȚA ISTORIOGRAFIEI ROMÂNEȘTI TRANSILVANE DEZVOLTATE ÎN MEDIUL CULTURAL BRAȘOVEAN (CONCLUZII).....	156
BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ.....	161

ABSTRACT.....	169
CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF ROMANIAN CULTURE (THE BRASOV CHRONICLES IN THE 17TH-18TH CENTURIES).....	169

CUVÂNT ÎNAINTE

Lucrarea de față a fost elaborată, într-o formă restrânsă, cu mulți ani în urmă, în timpul studenției noastre napo – cense. Am fost îndemnați să purcedem la alcătuirea ei de două imbolduri la fel de puternice. Primul a fost legat de ambianța universitară clujeană, în speță de imensul prestigiu de care se bucura profesorul Pompiliu Teodor, astăzi de pioasă aducere-aminte. O vorbă, o observație, o apreciere a sa însemnau pentru noi, studenții, mai mult decât simple formule, însemnau adesea căi de urmat, subiecte pentru meditație, direcții de cercetare. Profesorul, cu o căldură umană deosebită, aflând despre școlile brașovene prin care trecusem, ne-a îndemnat prin 1975 să începem o cercetare a cronicilor românești ale Brașovului, din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, puțin cunoscute, dar depozitare ale unor valori istorico-literare deosebite. Pompiliu Teodor a fost unul dintre inițiatorii în România ai cursului de istoria istoriografiei universale și românești, precum și primul titular al acestui curs la Universitatea „Babeș-Bolyai”. El publicase în 1970, la Editura Dacia din Cluj, lucrarea de referință *Evoluția gândirii istorice românești* și era pe cale să făurească o școală de cercetare în domeniu, ceea ce s-a și întâmplat de-a lungul anilor.

Al doilea imbold venea din legătura noastră spirituală cu Brașovul, unde ne petrecuserăm toată copilăria și adolescența și de care am devenit profund atașați pentru totdeauna. Această afinitate s-a născut în mod direct în timpul celor patru ani petrecuți la Colegiul Național “Andrei Șaguna”, pe atunci Liceul Teoretic Nr. 1. În ciuda numelui prozaic, adaptat vremurilor, spiritul șagunist pulsa încă peste tot. Școala funcționa în vechea clădire din apropierea Porții Scheilor, din afara zidurilor cetății germane, unde începea de fapt faimosul cartier românesc Schei. Încă din anul I, elevii – căroră profesorii li se mai adresau cu formula măgulitoare, dar firească altădată, de *Domnule elev!* – erau inițiați cu noțiuni legate de trecutul școlii. Profesorul de germană, Aurel Mailat, la orele de dirigienție ori cu alte ocazii, ne vorbea, cu sobrietate și emoție în același timp, despre Brașovul de altădată, despre prima școală românească, despre tiparul coresian, despre Barițiu și Șaguna, despre pleiada de elevi și profesori care, de la 1850 încoace, trecuseră prin vestitele școli, lăsându-și peste tot pecetea de neșters. Așa am aflat că noi, elevii din anii '70 ai secolului trecut, călcăm pe urma pașilor lui Titu Maiorescu, Ciprian Porumbescu, Ștefan Octavian Iosif, Ioan Lupaș, Octavian Goga, Sextil Pușcariu, Lucian Blaga și ai atâtor altora, care făcuseră gloria culturii românești și chiar universale, a Academiei Române, a marilor universități. Sala festivă a liceului, în care mai răsunau parcă acordurile operetei *Crai Nou* (ce avusese tocmai acolo premiera în 1883) și pe frontispiciul căreia tronau cuvintele *Litteris et virtuti*, era un loc privilegiat, de ceremonie. Galeria de profesori de-atunci, între care Spiru Hoidas, Constantin Cuza sau Ion Topolog-Popes – cu, ne transmitea nu numai cunoștințe, ci și modele de atitudini demne. Cel din urmă pomenit – profesorul și prozatorul Ion Topolog-Popescu – ne-a fost și diriginte și ne-a onorat constant cu încrederea și încurajările Domniei sale. Îi exprimăm și pe această

cale un gând de recunoștință.

Brașovul nu avea pe atunci facultăți cu profil filologic sau istoric, dar avea un învățământ liceal de mare prestigiu, continuator al Școalelor Centrale Române, care, alături de școlile Blajului și de alte câteva așezăminte de la Năsăud, Caransebeș sau Beiuș, erau în secolul al XIX-lea și la începutul secolului XX, în lipsa unei universități românești transilvane, înalte lăcașuri de cultură și educație. Din ele au pornit spre Occident studenți eminenti, care au devenit apoi profesori de prestigiu ai universităților din Iași și București, create la 1860 și, respectiv, 1864. Firește, această emulație spirituală a „Brașovului de altădată”, – cum scrisese cu emoție cândva Pușcariu – , prelungită până târziu, era tulburătoare și presupunea anumite explicații. Tradiția și emulația nu se născuseră ex abrupto, ci veneau dintr-un trecut îndepărtat, fascinant pentru noi, elevii, și insuficient descifrat. Brașovul era martorul și creatorul unor acte de cultură deosebite, unele adevărate premiere în mediul românesc. Faptul putea să se datoreze așezării geografice deosebite, în centrul spațiului locuit de români, în colțul sud – estic al Transilvaniei. Zona, Țara Bârsei, era ca un ic transilvan, de influență occidentală, împins spre Țara Românească și Moldova. Era, desigur, și influența benefică a culturii apusene aduse de coloniștii germani în vechiul cadru ro – mâno-slav, asezonat la finele secolului al XIV-lea cu un grup de bolgari (noțiune mai mult geografică decât etnică) , purtători măcar în parte ai unei mentalități bizantine. Era și rezultatul interferențelor româno-germane, într-o țară condusă de o elită nobiliară maghiară și cuprinsă în Ungaria, dar și al orientării ferme a Brașovului spre spațiul extracar – patic. S-a remarcat de timpuriu și o anumită prosperitate economică a cetății Brașovului (Orașul Coroanei, Kronstadt, deși această etimologie este o adaptare târzie, cum se va vedea) , de care s-au contaminat și Șcheii. Au mai fost, ca rezultat al prosperității și mobilității, o preocupare accentuată pentru prestigiul propriei așezări, o mândrie cuminte pentru ortodoxia și pentru românitatea lor, adică pentru tradiție, pentru moștenirea spirituală, pentru cutumă. Este tulburător felul în care acești orășani, atât de moderni prin multe dintre inițiativele lor, prețuiesc legea, obiceiul, vechile așezăminte. Apare la un moment dat o îmbinare între me – dievalism și modernism (iluminism) , între tradiție și inovație, care dă farmec și personalitate creațiilor brașovene.

Am sondat parțial această lume, cu accent pe cronicile din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, cu gândul că trecutul face parte din viața noastră și că înțelegerea istoriei culturii este fundamentală pentru profilul spiritualității actuale. Am beneficiat de sfatul și de sprijinul profesorilor și colegilor noștri, între care acad. Virgil Cândea, prof. univ. dr. Nicolae Edroiu, membru corespondent al Academiei Române, prof. univ. dr. Nicolae Bocșan, prof univ. dr. Alin-Mihai Gherman. Am fost găzduit, cu răbdare și generozitate, de o serie de instituții, precum Biblioteca Academiei din București și Cluj, Biblioteca Centrală Universitară din Cluj, Arhivele Naționale din Brașov și Cluj. Am fost înțeles și încurajat mereu de familie. Tuturor le mulțumesc și le exprim recunoștință.

Autorul

Cluj, 20 octombrie 2002

LISTĂ DE PRESCURTĂRI

1. aiiin – Anuarul Institutului de Istorie Națională (din Cluj sau Cluj-Sibiu)
2. aiic – Anuarul Institutului de Istorie din Cluj
3. aiiac – Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca*
4. aiiiai – Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” din Iași
5. aiii – Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași
6. asui – Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași
7. bcir – Buletinul Comisiei Istorice a României (apărut la Vălenii de Munte)
8. BOR – Biserica Ortodoxă Română
9. riaf – Revista pentru istorie, arheologie și filologie
10. RRH – Revue roumaine d’histoire
11. sai – Studii și articole de istorie
12. SCB – Studii și cercetări de bibliologie
13. SCL – Studii și cercetări de lingvistică
14. SUBB – Studia Universitatis „Babeș-Bolyai”
15. SUVBB – Studia Universitatum „V Babeș et I. Bolyai”**

*La numerele 1, 2 și 3 este vorba despre aceeași publicație periodică, ce apare de-a lungul timpului cu titlul puțin schimbat uneori.

** La numerele 4 și 5 și la numerele 14 și 15 este vorba de aceeași publicație.

CAPITOLUL 1

ISTORIOGRAFIA PROBLEMEI

Cronicile românești ale Brașovului au atras de multe ori atenția unor renumiți specialiști în domeniul istoriei, al istoriei literaturii române, al istoriei culturii, al vechiului scris românesc. Totuși, aceste creații culturale nu au fost niciodată privite în ansamblul lor, ci au fost tratate doar parțial și receptate cel mai adesea ca valori ale așa-zisei literaturi vechi românești. Conform datelor deținute în prezent, cronicile brașovene în limba română au fost elaborate în secolele XVII-XIX, dar evul lor de apogeu și de maxim interes pentru posteritate a fost secolul luminilor. Încercările cronicărești din prima parte a secolului al XIX-lea din Șcheii Brașovului sunt mărunte tentative epigonice, periferice, dintr-o epocă în care istoriografia română pășise deja pe calea modernizării.

Cronica protopopului Vasilie a fost publicată de mai multe ori și în mai multe variante (versiuni). O versiune germană autonomă este publicată la începutul secolului al XX-lea de către Friedrich Wilhelm Seraphin în *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt...*, vol. V¹; alte versiuni germane sunt editate de Nicolae Sulică (care semna și N. N. Stăte) în anul 1906² (în foarte puține exemplare) și de Octavian Șchiau și Livia Bot în anul 1969³. Cronica apare pentru prima oară în românește în varianta lui Radu Tempea al II-lea, fiind publicată în 1899 de Sterie Stinghe⁴.

Aceași variantă iese la lumină și în anul 1906, publicată de Nicolae Sulică⁵, și în 1969 de Octavian Șchiau și Livia Bot⁶.

Cronica popii Vasilie mai există în românește prin efortul lui Ștefan Meteș din 1913⁷ și, mai recent, prin publicarea ei în anexele ediției lui Octavian Șchiau și Livia Bot⁸.

Istoria sfintei besereci a Șcheilor Brașovului de Radu Tempea al II-lea a cunoscut două ediții,

¹ Fr. W. Seraphin, *Chronik von Pope Vasilie (1392-1633)*, în „*Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*”, vol. V: *Chroniken und Ta – gebücher*, II: 1392-1851, Brașov, 1909, p. 1-5./

² N. N. Stăte, *Înștiințări. Câteva capitole din trecutul românilor din Șcheii Brașovului*, Brașov, 1906, p. 71-81 (alături de varianta românească a lui Radu Tempea).

³ Radu Tempea, *Istoria sfintei besereci a Șcheilor Brașovului*, ediție îngrijită, studiu introductiv, indice de nume, glosar, note de Octavian Șchiau și Livia Bot, București, Editura pentru Literatură, 1969, p. 186-192.

⁴ Sterie Stinghe, *Istoria bisericii Șcheilor Brașovului (Manuscript de la Radu Tempea)*, Brașov, 1899, p. 1-7.

⁵ N. N. Stăte, op. cit.

⁶ Radu Tempea, op. cit., p. 57-61.

⁷ Ștefan Meteș, *Cronica popei Vasilie din Șcheii Brașovului (cu note și lămuriri)*, în „*Drum drept*”, Vălenii de Munte, 1913, I, nr. 3, p. 175-186.

⁸ Radu Tempea, op. cit., p. 193-198.

una scoasă de Sterie Stinghe în 1899 și a doua de Octavian Șchiau și Livia Bot în 1969.

Codex Kretzulescus a fost publicat o singură dată de Em. E. Kretzulescu în anii 1910-1911⁹.

Anumite însemnări de cronică (atribuite lui Dimitrie Eus – tatievici) nu au fost publicate decât fragmentar de Nicolae Iorga în 1933¹⁰. Cronica anonimă a Brașovului pentru trecutul românilor din Șchei (alcătuită în secolul al XIX-lea, dar despre care se credea că aparține tot veacului al XVIII-lea) a apărut sub îngrijirea lui N. N. Statie (= N. Sulică) în 1906¹¹, dar n-a apucat să fie tipărită și legată decât în câteva exemplare. Fragmente din această lucrare au mai apărut în ziarul *Deșteptarea* din Brașov în 1906¹².

Însemnările popii Nicolae Grid au fost publicate în anul 1931 de către Ion Mușlea¹³. Unele din aceste ediții sau texte publicate au fost însoțite de scurte comentarii, altele de studii introductive mai largi. Cronica popii Vasilie se bucură de un asemenea comentariu în *Quellen* (vol. V p. I-VI) și în ediția dată de Ștefan Meteș. Acest din urmă autor face referiri la cadrul istoric al Brașovului, la traducerile germane ale cronicii, la viața autorului și data scrierii etc.¹⁴; unele din aprecierile sale au fost corectate de cercetările ulterioare. O largă analiză a lucrării face Nicolae Sulică¹⁵. Acest autor, după o scurtă biografie spirituală a cronicarului Vasilie, trece la prezentarea cronicii, pe care o apreciază ca lucrare cu „caracter familiar” (în sensul că evidențiază faptele familiei preoțești a cronicarului), deși preotul-autor nu face nici o referire directă la familia sa. Este fixată data scrierii cronicii, cadrul general transilvan și local brașovean, factorii care, în viziunea lui Nicolae Sulică, au determinat concepția istorică a popii Vasilie.

După precizarea acestei concepții (apreciată ca superioară față de cea a vechilor analiști), este subliniată valoarea documentară, apoi cea literară a cronicii, încercându-se, fără prea mult succes, integrarea lucrării în curentul umanismului târziu. Relevarea unor elemente de metodă istorică este urmată de mențiunea că cronica reflectă și realitățile din Moldova și Țara Românească.

Istoria lui Radu Tempea al II-lea este temeinic analizată de Octavian Șchiau și Livia Bot în prefața¹⁶ la ediția apărută în 1969. După prezentarea vieții lui Radu Tempea al II-lea, editorii relevă izvoarele cronicii, descriu amănunțit manuscrisul și motivează, mai ales prin referiri la prima ediție,

⁹ Em. E. Kretzulescu, *Codex Kretzulescus*, I-III, în *RIAF*, 1910, vol. XI, partea I, p. 17-36; 1910, vol. XI, partea a II-a, p. 265-281; 1911, vol. XII, partea I, p. 52-88.

¹⁰ Nicolae Iorga, *Însemnări de cronică ale clericilor din Șcheii Brașovului*, în *BCIR*, 1933, XII, p. 59-99.

¹¹ N. N. Statie, op. cit. (lucrarea propriu-zisă, fără anexe).

¹² Idem, *Pagini din trecut*, în ziarul „*Deșteptarea*”, Brașov, 1906, II, nr. 1-6, 8.

¹³ Ion Mușlea, *Însemnările popii Nicolae Grid despre Șcheii de altădată și biserica lor*, în „*Țara Bârsei*”, 1931, III, nr. 4, p. 341-352.

¹⁴ Ștefan Meteș, op. cit., p. 165-175.

¹⁵ Nicolae Sulică, *Cronica protopopului Vasilie din Brașov*, Sibiu, 1943 (extras din *AIIN*, 1943-1944, IX), p. 331-343.

¹⁶ Radu Tempea, op. cit., p. 5-47.

necesitatea unei noi ediții. În continuare, este trecută în revistă istoriografia problemei, făcându-se și trimiteri la autorii care au avut în atenție, de-a lungul timpului, Istoria lui Radu Tempea al II-lea. Se analizează apoi, cu largi comentarii despre istoria celor trei Țări Române, cu sublinierea unor semnificații mai adânci, conținutul lucrării: preoții și dragostea lor pentru învățătură, daniile domnilor români ex – tracarpatici, rezistența în fața presiunilor catolicismului, versurile aspre despre vlădica Atanasie Anghel, relațiile românilor din Șchei cu sașii, „gâlcevile” dintre preoți etc.

În finalul prefeței, este relevată valoarea documentară a Istoriei și mai ales arta literară a cronicarului Radu Tempea al II-lea (descrierea, dialogul, figurile de stil, limba etc.) .

Codex Kretzulescus, în forma sa unitară, a fost prezentat, pe scurt, doar o singură dată de către editorul său Em. E. Kretzulescu¹⁷, care se referă la proveniența și alcătuirea manuscrisului, la conținutul său eterogen, la calitatea de copist a lui Simeon Hiară și la cea de autor a lui Radu Duma și la alte aspecte. Specialiștii care s-au pronunțat ulterior despre această lucrare n-au mai preluat-o în ansamblu, ci au atomizat anumite părți din ea, mai ales cea privind Războiul Ruso-Turc din 1768-1774¹⁸.

Cronica atribuită incert de Nicolae Iorga lui Dimitrie Eustatievici cunoaște o scurtă prezentare făcută de marele istoric, prezentare care precedă cele câteva fragmente publicate în Buletinul Comisiei Istorice a României¹⁹. Nicolae Iorga descrie manuscrisul ce conține lucrarea, precizează data alcătuirii ei (1780-1782) , motivează, destul de neconvingător, paternitatea lui Dimitrie Eustatievici asupra textului, face observații legate de conținutul cronicii, de valoarea sa istorică etc.

Cronica anonimă a Brașovului... (tipărită în 1906, dar nelegată și rămasă aproape necunoscută) s-a bucurat doar de câteva observații făcute de editorul său (N. N. Statie) în notele textului intitulat Înștiințări... și pe lângă fragmentele publicate în ziarul Deșteptarea. Nicolae Iorga nu a cunoscut acest text, datat greșit de editor ca fiind de la „finea veacului XVIII”²⁰.

Alte referiri la cronicile românești din Șcheii Brașovului, în lucrări de istoriografie, au făcut Ioan Lupaș și Ioachim Crăciun. Ioan Lupaș²¹, în lucrarea Cronicari și istorici români din Transilvania (1941) , are câteva aprecieri asupra genezei scrisului istoric transilvănean în limba română la Brașov și găsește că însemnările popii Vasilie sunt de interes „local și familial”, dar pun în lumină și „frământări sufletești de ordin general”. Se subliniază că Istoria lui Radu Tempea al II-lea face trecerea de la istoriografia simplă, narativă, cronicărească la aceea pragmatică documentară, relevând – du-se valoarea deosebită de izvor istoric a lucrării.

¹⁷ Em. E. Kretzulescu, op. cit., 1910, vol. XI, partea I, p. 17-23; 1910, vol. XI, partea a II-a, p. 265-266.

¹⁸ Ex.: Ioachim Crăciun, Cronicile românești ale Transilvaniei și Banatului. Considerații preliminare, în AIIC, 1958-1959, vol. I-II, p. 134.

¹⁹ Nicolae Iorga, op. cit., p. 59-64.

²⁰ N. N. Statie, Înștiințări..., passim; idem, Pagini din trecut, passim.

²¹ Ioan Lupaș, Cronicari și istorici români din Transilvania, ed. a II-a, Craiova, 1941, p. X-XII, XV-XVII.

Ioachim Crăciun²², în studiul *Cronicile românești ale Transilvaniei și Banatului*, face scurte prezentări, cu trimiteri la ediții și bibliografie, ale tuturor cronicilor românești brașovene. Cronica protopopului Vasilie este apreciată ca prima lucrare istoriografică în limba română din Transilvania; este subliniată semnificația titlului, se fac referiri la conținut, la manuscrise, la biografia intelectuală a autorului. Istoria lui Radu Tempea al II-lea este prezentată mai ales din perspectivă confesionalizantă, ca o lucrare anticatolică; este analizat conținutul, se precizează data scrierii lucrării (1716/1742), iar în final se dau date despre viața și activitatea autorului.

Din Codex Kretzulescus sunt consemnate doar două fragmente: istoria Războiului Ruso-Turc din 1768-1774 și cronica Țării Ardealului, dându-se amănunte despre izvoare, manuscris, autor și copist. Tot referiri legate de conținutul și forma manuscrisului se fac și în ceea ce privește Cronica anonimă a Brașovului...; despre această din urmă lucrare este păstrată afirmația eronată a lui N. N. Statie privind datarea manuscrisului. În sfârșit, Cronica atribuită lui Dimitrie Eustatievici este receptată numai după fragmentele restrânse publicate de Nicolae Iorga, de aceea se menține și intervalul 1512-1783, necorespunzător cronologiei evenimentelor din lucrare.

În general, aceleași date, mai restrânse însă și cu accent pe manuscrise (cu referiri la ediții și studii), se dau tot de către Ioachim Crăciun, în lucrarea (scrisă împreună cu Aurora Ilieș) *Repertoriul manuscriselor de cronici interne. Sec. XV-XVIII*²³. O însemnată prezentare a părților de istorie universală din cronicile Șcheilor, însoțită de valoroase aprecieri și de raportări la cadrul istoriografic general românesc, a făcut și Paul Cernovodeanu²⁴. Relativ recent, profesorul N. A. Ursu de la Iași, cu erudiția și acribia-i bine cunoscute, a readus în atenție anumite chestiuni legate de paternitatea și filiația cronicilor brașovene din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea²⁵.

De asemenea, istoriografia românească a Brașovului s-a aflat și în atenția lucrărilor generale de istoria literaturii sau de istorie propriu-zisă. Nicolae Iorga, în *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, s-a referit numai la lucrarea lui Radu Tempea al II-lea²⁶, pentru că nu cunoștea Cronica protopopului Vasilie, nici Înștiințările publicate în 1906 de N. N. Statie; de asemenea, manuscrisul *Cronicii*, pe care în 1933 o va atribui lui Dimitrie Eustatievici, era socotit la această dată (până în 1928) o variantă a *Istoriei lui Radu Tempea al II-lea*²⁷. Nicolae Iorga nu admite că ar exista însemnări

²² Ioachim Crăciun, op. cit., p. 129-130, 132-133, 134-136, 138.

²³ Ioachim Crăciun, Aurora Ilieș, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne. Sec. XV-XVIII. Privind istoria României*, București, Editura Academiei, 1963, p. 479.

²⁴ Paul Cernovodeanu, *Préoccupations en matière d'histoire universelle dans l'historiographie roumaine aux XVII-e et XVIII-e siècles*, IV, în *RRH*, 1972, XI, nr. 1, p. 58-75.

²⁵ N. A. Ursu, *Un cronicar brașovean necunoscut, din secolul XVIII: Simeon Hârs*, în *AIII*, 1992, XXIX, p. 251-268.

²⁶ Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688/1821)*, vol. II, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1969, p. 130-134 (ediția I a apărut în 1901).

²⁷ *Ibidem*, p. 134, nota 14. Manuscrisul amintit de Nicolae Iorga aici ca variantă a *Istoriei lui Radu Tempea* nu este deci

analistice în Șchei înainte de secolul al XVIII-lea. După câteva referiri la specificul istoriografiei transilvănene în cadrul istoriografiei generale românești, marele istoric trece la analiza conținutului cronicii, punând accentul pe epoca unirii românilor ardeleni cu biserica Romei.

Sextil Pușcariu²⁸ se ocupă și el, în Istoria literaturii române, de istoriografia brașoveană, în cadrul căreia subliniază mai ales valoarea lucrării protopopului Vasilie și a celei scrise de Radu Tempea al II-lea. Sunt relevate calitatea deosebită a primei cronici de a fi scrisă în limba română, precum și accentele energice de condamnare îndreptate de Radu Tempea al II-lea la adresa uniților.

Tratatul de istoria literaturii române²⁹ amintește doar Cronica popii Vasilie, vorbește mai pe larg despre înșămănarea istorică a lui Teodor Corbea³⁰ și se oprește mai mult asupra operei lui Radu Tempea al II-lea. Este analizat conținutul Istoriei și este remarcată valoarea sa literară și aceea de document, pentru o epocă frământată din istoria românilor. Se face distincția între cronică și istorie, reliefându-se superioritatea lucrării lui Radu Tempea al II-lea. Sunt prezentate pe scurt și în ansamblu fragmente din Codex Kretzulescus, împreună cu Cronica anonimă a Brașovului..., subliniindu – se conținutul eterogen și criticile la adresa „feudalismului” și a “regimului habsburgic”. Tratatul prezintă pe larg viața și opera lui Dimitrie Eustatievici, fără referiri la Cronică, despre care se spune doar că „i se atribuie” învățatului brașovean.

George Ivașcu³¹, în lucrarea sa de sinteză asupra literaturii, apreciază că Cronica popii Vasilie îmbină localul cu generalul și că Radu Tempea al II-lea, prin Istoria sa, pregătește istoriografia română ardeleană din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea (Școala Ardeleană). Alexandru Piru³², în sinteza pe care a dedicat-o literaturii române, nu se oprește decât asupra Istoriei lui Radu Tempea al II-lea, considerând cu oarecare îndreptățire că celelalte cronică ale Șcheilor au o valoare literară foarte redusă. În ceea ce privește lucrarea lui Radu Tempea al II-lea, aceasta este apreciată la adevărata sa valoare din punct de vedere stilistic-estetic, chiar dacă din perspectiva istoriografică e caracterizată superficial ca o „cronică ecleziastică”, scrisă „sub formă de anale”.

Tratatul de istorie a României de la începutul anilor ‘60 ai secolului al XX-lea³³ face o scurtă

nici manuscrisul vechii cronică a popii Vasilie, cum presupuneau Octavian Șchiau și Livia Bot (vezi Radu Tempea, op. cit., p. 15-16) .

²⁸ Sextil Pușcariu, Istoria literaturii române. Epoca veche, ediția a III-a, Sibiu, 1936, p. 112, 190 ș. a.

²⁹ Istoria literaturii române (tratat) , vol. I (1400-1780) , București, Editura Academiei, 1964, p. 291-292, 549, 675-677, 701-702, 753-758.

³⁰ Teodor Corbea a lăsat, cum se va vedea mai jos, în preajma anului 1700, o Înșămănare despre o solie a fratelui său, ceaușul David Corbea. Unii autori înclină să-i atribuie lui Teodor Corbea și prima parte a Anonimului brâncovenesc.

³¹ George Ivașcu, Istoria literaturii române, vol. I, București, Editura Științifică, 1969, p. 268-269.

³² Alexandru Piru, Istoria literaturii române de la origini până la 1830, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977, p. 349-351.

³³ Istoria României (tratat) , vol. III, București, Editura Academiei, 1964, p. 307, 562-563.

analiză istoriografică a Cronicii protopopului Vasilie, subliniind îmbinarea în ea a localului cu generalul. Istoria lui Radu Tempea al II-lea apare ca o lucrare polemică față de unirea cu Roma, iar autorul ei preocupat de apărarea intereselor ortodoxiei și ale românilor din Șchei, de rosturile culturii și ale învățământului. Celelalte cronici brașovene sunt doar amintite, acordându-le – du-li-se aceleași semnificații ca și cele relevate anterior.

Istoriografia românească a Brașovului a mai fost prezentă tangențial și în preocupările altor cercetători, care au exprimat felurite puncte de vedere în legătură cu acest capitol de istorie culturală (multe din aceste puncte de vedere vor fi consemnate pe parcursul lucrării). Am dori doar să precizăm că, de la opinia sceptică și exclusivistă afirmată în 1923 de Alexandru Lapedatu până astăzi, s-au făcut însemnate încercări de reconsiderare a scrisului istoric transilvănean, în speță brașovean, în limba română. Alexandru Lapedatu, în discursul de recepție la Academia Română, arată că istoriografia ardeleană n-a trecut prin “fazele comune” dezvoltării istoriografiei românești extracarpatice (anal – cronică – istorie), că scrisul istoric din Transilvania se manifestă de la început în forma “erudită și critică” a operelor lui Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior și Ion Budai-Deleanu. Alexandru Lapedatu mai apreciază că lucrările istoriografice anterioare celor menționate (adică ale Școlii Ardelene) – Cronica popii Vasilie și Istoria lui Radu

Tempea al II-lea – nu au nici o legătură cu operele lui Micu, Șincai, Maior, că Brașovul a gravitat mereu spre zona ex – tracarpatică (Țara Românească și Moldova) și că deci cronicile lui sunt redactate în spiritul și după modelul cronicilor muntene și moldovene³⁴. Același autor afirmă că Istoria lui Radu Tempea al II-lea „nu depășește decât prea puțin cadrul unui interes local”³⁵. Aceste opinii ale lui Alexandru Lapedatu au fost în parte corectate de către unii dintre autorii amintiți mai sus, dar a mai persistat încă o doză de incertitudine, au mai rămas unele inexactități, cauzate și de lipsa unei cercetări unitare și integrale asupra fenomenului isto – riografic românesc brașovean. Lucrarea de față încearcă, prin mijloacele puse la îndemână astăzi de cercetarea istorică, să lămurească unele aspecte legate de geneza scrisului istoric la Brașov, de filiația manuscriselor, de conținutul textelor, de concepția și metoda istorică etc., aspecte menite să conducă la o viziune de ansamblu asupra problemei. Prin intermediul cercetărilor noastre am ajuns să corectăm unele clișee, să emitem noi ipoteze, aflate pe punctul de a fixa, poate mai ferm, scrisul istoric românesc brașovean în istoriografia ardeleană și în istoriografia românească în general. Demersurile viitoare vor veni să confirme sau să infirme unele concluzii ale acestei lucrări, întregind și îmbogățind cu noi sugestii un interesant capitol de istorie culturală românească.

³⁴ Alexandru Lapedatu, Istoriografia română ardeleană în legătură cu des – fășurarea vieții politice a neamului românesc de peste Carpați, București, 1923, p. 7.

³⁵ Ibidem, p. 8.

CAPITOLUL 2

GENEZA ISTORIOGRAFIEI TRANSILVĂNENE ÎN LIMBA ROMÂNĂ ÎN MEDIUL CULTURAL BRAȘOVEAN

2. 1. Cadrul istoric general

Secolul al xvi-lea, mai ales din a doua jumătate a sa, a marcat însemnate transformări de ordin spiritual, dar și social-economic și politic, în dezvoltarea Țărilor Române și a Europei Central-Orientale în general.

Impunerea regimului suzeranității otomane efective în Țara Românească și Moldova, rivalitatea otomano-aus – triacă în Transilvania, slăbirea și destrămarea Ungariei etc. au accentuat fiscalitatea, au sporit nesiguranța vieții, au îngreunat legăturile cu Occidentul. Pe planul politicii interne, luptele perpetue dintre partidele boierești și nobiliare pentru succesiunea la tron, pentru impunerea unor pretendenți ori pentru supunerea țării față de una sau alta dintre puterile vecine au avut urmări nefaste, subminând prestigiul și forța administrației centrale, secătuiind resursele de regenerare.

Transilvania, în urma mării ofensive militare conduse de Soliman Magnificul (Süleyman Kannunî sau Soliman Legislatorul) și în acord cu tendințele mai vechi de dezvoltare independentă față de Regatul Ungariei, își modifică statutul politic, devenind în 1541 principat autonom sub suzeranitate otomană. Din acest moment se produce o asimilare sub aspect juridic între regimul politic extern al Transilvaniei și cel al Moldovei și Țării Românești, creân – du-se mai serios premisa unor alianțe regionale efective în confruntarea cu puterile rivale din afară. Suzeranitatea otomană asupra celor trei țări vecine conține diferențe de grad, și nu de tip, chiar dacă Transilvania este cotate în anumite perioade cu un regim de cvasiindependență.

Situația se complică însă sub domnia principelui Ioan Sigismund – oscilant, lipsit de fermitate și de experiență politică, dominat de nobilime – și a mamei sale, Isabella, vreme când imixtiunea habsburgică e tot mai insistentă și când rivalitățile dintre cele două partide – filoturcă și filoaustrică – nu mai conțesc. Ștefan Bathory, noul principe, ales de dietă în 1571 și confirmat de Poartă, continuă inițial politica echivocă a predecesorului său, pentru a se orienta mai ferm spre Constantinopol după consolidarea situației sale și după dobândirea și a tronului Poloniei. Un urmaș al său, Sigismund Bathory, mai mult ambițios decât capabil, avea să se viseze în zadar “restaurator al Daciei”. În acest timp, Țara Românească, greu apăsată de presiunea otomană, concentrează interesul sultanilor și al slujitorilor acestora, dând posibilitate Moldovei, mai depărtată de puterea suzerană de la sud de

Dunăre, să pregătească revolta condusă de Ioan-Vodă.

Sfârșitul secolului al XV-lea și începutul celui următor au stat sub semnul politicii de anvergură europeană urmate de Mihai Viteazul, creând Țărilor Române, cel puțin pentru o jumătate de secol, un statut de excepție în raport cu Poarta și cu alte puteri vecine. Mihai Viteazul a jucat rolul unui principe european, angajat în cea mai largă alianță creștină a timpului și acționând în numele celui mai puternic suveran din regiune – împăratul Rudolf al II-lea. Continuând o veche politică a principilor creștini din sud-estul și din centrul Europei, Mihai Viteazul a redat țării sale strălucirea de “poartă a creștinătății” și s-a impus în conștiința publică drept generalul capabil să elibereze Constantino – polul. El a intrat ferm în mentalitatea elitei europene, devenind chiar erou al artiștilor plastici sau al unor literați de talia lui Lope de Vega.

Principii calvini din prima parte a secolului al XVII-lea din Transilvania au încercat să ducă mai departe această politică europeană. În interior, ei au patronat (uneori doar aparent) o atmosferă de toleranță și conciliere chiar și față de români, dar urmând în fapt direcțiile clare ale unei politici de calvinizare și privilegiere, cu scopul, opus principatului de tip nobiliar, de a-și crea o bază mai largă de autoritate.

De altfel, încă din a doua jumătate a veacului al XVI-lea, Reforma religioasă se înstăpânise tot mai serios în societatea transilvană. În afara cauzelor confesionale, răspândirea Reformei s-ar putea explica și prin motive politice, mai precis prin tendința centripetă (anarhică) a nobilimii, dar și prin încercarea de delimitare politică a principilor transilvani față de Habsburgi. În ambele situații se dorea fragmentarea structurilor de autoritate, inclusiv a celor ierarhice aparținătoare bisericii catolice. Cu toată stăruința unor fruntași politici catolici de a susține, în alianță cu Sfântul Scaun, vechea religie (cum a făcut Ștefan Bathory, care, spre a reechilibra situația în defavoarea noilor confesiuni protestante, a sprijinit și biserica ortodoxă), curentele reformate pătrund tot mai adânc în rândul națiunilor “constituționale” ale Transilvaniei; principatul dobândește astfel repede și o platformă ideologică adecvată existenței de sine stătătoare în raport cu Ungaria catolică. Sașii adoptă rapid și în totalitate luteranismul, mai ales sub influența lui Johannes Hon – terus și Valentin Wagner. Nobilimea maghiară devine și ea, – după o scurtă experiență luterană – , în cea mai mare parte, calvină. Un artizan al acestei opțiuni a fost cărturarul german transilvănean Gaspar Heltai, la Cluj. O parte mică dintre ungurii și secuii de rând (mai ales la Cluj, Turda și în scaunul Arieș) se orientează spre curentul reformat radical al antitrinitarianismului (unitarianismului) și chiar spre anabaptism, în forma specifică imprimată acestor culte de episcopul de origine germană locală Francisc David, trecut și el, ca și principele Ioan Sigismund, prin patru credințe de-a lungul vieții (catolicism, luteranism, calvinism, unitarianism). Noile credințe apărute prin Reformă sunt recunoscute oficial de dietă treptat, până în 1572, când stările decid să nu mai accepte alte “inovații religioase” în viitor.

Contrareforma din secolul al XV-lea, activă și mai bine organizată după Conciliul General

de la Trento (1545-1563) , a avut anumite succese sub principii Báthorești (după 1571) , fără să poată schimba caracterul predominant protestant al privilegiaților Transilvaniei. Doar secuii au mai păstrat în mare măsură vechea credință catolică. În ansamblu însă, catolicismul si-a pierdut aproape cu totul influența și averile în Transilvania, desființându-i-se chiar și ierarhia ecleziastică între anii 1556 și 1716; biserica catolică va redobândi oarecare forță și autoritate numai după cucerirea Transilvaniei de către austrieci, o dată cu ofensiva Contrareformei târzii.

Încă de la finele secolului al XV-lea, regimul de stări al Transilvaniei luase forma sui-generis a națiunilor politice. Acestea, deși au o puternică amprentă elitară, social-politică, își sporesc mereu substratul etnic. Vechea stare a nobililor devine acum „națiunea nobililor” și, de la un timp, „națiunea maghiară”, locuind pe pământul propriu al comitatelor și având confesiunea proprie calvină („religia de Cluj” sau „religia ungarică”) . Sașii au fost din vechime și sunt acum și mai mândri să facă parte din natio Saxonum, cu pământul lor săsesc (Fundus Regius) și cu „religia de Sibiu” sau „saxonică”. Secuii sunt și ei „națiunea secuiască”, locuitoare pe „pământul secuiesc”, cu credința din vechime, catolică. Prin urmare, în secolul al XV-lea se statornicește pentru sute de ani sistemul politic și religios al Transilvaniei, format din cele trei națiuni recunoscute (maghiarii, secuii și sașii) și patru „religii recepte” (catolică, luterană, calvină, unitariană) .

Românii, cel mai numeros grup etnic al țării, și credința lor ortodoxă nu sunt făcuți părtași la acest regim de “toleranță”. Ei moșteniseră încă din secolele XIII-XIV un statut inferior, de discriminare, nu neapărat în calitate de români, ci de ortodocși, supuși prin cucerire de către un stat catolic, cu misiune apostolică. Reforma nu a fost gândită pentru ortodocși, dar ea putea fi ademenitoare și în cazul românilor. Sașii luterani, dar mai ales ungurii calvini, prin unii reprezentanți ai lor, având concursul puterii princiare, au încercat să-i convertească pe români și, în anumite locuri, mai ales în zone unde trăiau nobili români catolici, au și reușit. Pentru scurtă vreme, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, s-a creat și o ierarhie calvină românească. Dar Reforma nu comunica un mesaj inteligibil pentru masa ortodoxă în general și pentru cea românească în special.

Nici autoritatea papală, nici indulgențele, nici fastul prelaților și al bisericilor, nici celibatul preoților, nici vânzarea funcțiilor bisericești etc. nu le spuneau nimic românilor. Iar raționalizarea credinței, renunțarea la tradiție, la cultul sfinților, al morților, la icoane și lumânări, la caldele și lungile ceremonii, moștenite din vechime, erau de neînțeles și de neacceptat pentru masa românească. Ortodoxia, atât de disprețuită de oficialii Transilvaniei, devenise pentru români un mod de concepere și ordonare a vieții, de definire a identității, un fel de forma mentis, o marcă a etniei lor, numită, de altminteri, «legea românească» sau, simplu, «legea». Românii nu numai că se defineau prin credința răsăriteană, dar această credință era însăși românitătea în Transilvania.

Pe de altă parte, ținându-se la distanță de putere și de avantajele concivilității, românii duceau o viață modestă și precară, nu aveau între ei decât puțini știutori de carte, nu puteau înțelege complicata

și subtilele dispute teologice. Imobilismul și lipsa privilegiului îi făcuseră conservatori și temători, chiar în legătură cu modul de păstrare a identității lor. “Stricarea legii” era de neconceput, câtă vreme “domnii” lor, născuți din români, se pierduseră pentru români – tate. Iar cauza palpabilă, vizibilă a acestei înstrăinări era tocmai abaterea de la credința cea veche. Pe de altă parte, chiar și națiunile politice erau, de la un timp, precaute, fiindcă atragerea, de pildă, la calvinism a românilor ar fi răsturnat sistemul politic în vigoare și ar fi conferit românilor, pe cale religioasă, statutul de grup privilegiat. Ceea ce ar fi fost o mare primejdie pentru elita subțire conducătoare. Prin urmare, Reforma nu a reușit decât să mai smulgă o parte din firava elită a românilor, masa populației rămânând mai departe ortodoxă. Prin aceasta, românii au rămas însă și în afara privilegiului, adică în afara puterii. În vreme ce vechii privilegiați catolici și-au întărit singuri statutul lor de privilegiați și după ce au renunțat la catolicism în favoarea confesiunilor protestante, românii au fost și au rămas marginali, excluși de la exercitarea puterii. Pentru români, “toleranța” nu însemna decât că ei erau admiși sau răbdați în țară “până va ține bunul-plac al cetățenilor” (usque ad bene – placitum regnicolarum) . Astfel, în Transilvania secolului al XVI-lea s-a instaurat categoric o lume a „toleranței”, admirată de-atunci încoace de către mulți, dar era o „toleranță” a privilegiaților trecuți la Reformă (și prizoniți în alte părți) , dar nu o reală toleranță pentru toți, adică și pentru români. De altminteri, în acel timp, erau de neconceput democrația și egalitatea etno-confesională. Stăpânii nu puteau accepta să-i facă egali cu sine pe supușii și șerbii lor, pe cei care trudeau pentru ei.

Reforma a avut însă și numeroase aspecte benefice pentru români, de la influența unui anumit pragmatism până la o activizare a societății românești și de la accentul pus pe preluarea limbilor naționale în biserică și cultură, până la tipărirea primelor cărți în românește, mai ales la Brașov. Cantonarea românilor în tradiție și “lege” nu a fost de natură să împiedice preluarea de către aceștia a unor sugestii protestante în materie de cultură, mai ales că evoluția Transilvaniei românești în veacul al XVI-lea atinsese un stadiu ce a creat temeiurile interne ale noilor orizonturi. Conlucrarea dintre diferitele biserici și autoritățile laice a condus la apariția și dezvoltarea unor noi centre culturale, mai ales la curtea princiară și în orașe.

Sugestiile umanismului târziu, venite mai cu seamă pe calea studiilor făcute de transilvăneni în Italia, au fertilizat multe sectoare ale vieții spirituale. Se extind școlile în limbile vorbite (naționale sau vernaculare) la Brașov, Hațeg, Caransebeș și Lugoj, la Cluj, Târgu-Mureș, Oradea, Sibiu și Bistrița. La Cluj se naște în 1579-1581 o universitate (colegiu și seminar) după model apusean, patronată, prin voia lui Ștefan Bathory, de iezuiți polonezi și italieni, deci orientată în spirit catolic, și nu protestant, cum se încercase inițial și cum ar fi pretins structura confesională recunoscută legal în principat.

Se dezvoltă scrisul în limbile vorbite, proces cultural impus de noile necesități spirituale, administrative, comerciale și favorizat de Reformă. Tiparul, cu misiunea de penetrare eficientă și rapidă a cuvântului scris, se răspândește în noi centre, precum Clujul, Oradea, Alba-Iulia, Abrudul,

Orăștia. Mai vechiul efort tipografic de la Sibiu (începând din 1528) și Brașov cunoaște un nou avânt; alături de cărți în latină ori slavonă, se tipăresc acum lucrări în limbile română (mai ales prin efortul grupului patronat spiritual de diaconul Coresi la Brașov), maghiară (cu precădere în tipografia sasului Gaspar Heltai la Cluj) și germană (la Sibiu și Brașov).

Prețuirea cărților, ce reflecta gustul pentru literatura religioasă, juridică, pentru beletristică ori pentru știința epocii, se concretizează în valoroase biblioteci, depozitare ale unor noi mentalități. Accentuarea sentimentului istoric, noua sensibilitate față de trecut, impregnată de pecetea umanismului, sunt demonstrate de creațiile istoriografice din a doua parte a veacului al XVI-lea. Pe lângă opere scrise în limba latină (însemnările murale din bisericile de la Sibiu și Brașov, cronicile lui Mihail Siegiurus, Eustațiu Gyulaffy, Ioan Baranyai Decsi, lucrările latine ale lui Szamosközy etc.), istoriografia cunoaște de-acum și cronici în limba maghiară (Gaspar Heltai cu *Magyar Krónika*; István Székely cu *Chronica az világnak jeles dolgairól*; Sebastian Borsos cu *Chronica az világnak lett dolgairól* °. a.) și germană (Ieronim Ostermayer cu *Historien* ș. a.). În acest mediu multicultural – tural transilvănean, fertilizat de sugestiile umanismului târziu și aflat în puternice raporturi cu evoluția Germaniei, a Italiei, a Poloniei, a Ungariei habsburgice și a Țărilor Române extracarpătice, se va naște în prima parte a veacului al XVII-lea și scrisul istoric în limba română.

2. 2. Cadrul istoriografiei transilvănene în limba română: tentative de explicare a genezei acesteia

Scrisul românesc transilvănean se înscrie în chip firesc, din mai multe perspective, ca parte integrantă a fenomenului istoriografic general românesc. În Țările Române, geneza scrisului istoric în forma sa analitică și, foarte curând, cronicească s-a produs în secolele al XV-lea și al XVI-lea, în limbile de cultură ale timpului, slavona pentru Țara Românească și Moldova³⁶ și latina pentru Transilvania³⁷.

Petre P Panaitescu admite ca probabilă și pentru Transilvania existența unor anale și cronici slavo-române în secolele al XV-lea și al XVI-lea (analoage cu cele moldovene și muntene), plecând de la faptul că se poate constata, până în veacul al XVI-lea, un feudalism românesc în această țară,

³⁶ Vezi, recent, Ștefan Andreescu, *Istoria românilor: cronicari, misionari, ctitori (sec. XV-XVII)*, București, 1997, p. 11-152.

³⁷ Ioachim Crăciun, *Cronicile românești ale Transilvaniei și Banatului. Considerații preliminare*, în AIIC, 1958-1959, vol. I-II, p. 126. În Moldova, istoriografia românească în limba slavonă se afirmă definitiv în secolul al XV-lea, în legătură cu epoca eroică patronată de figura centrală a lui Ștefan cel Mare. În Țara Românească, literatura istorică în slavonă se statornicește deplin în veacul al XVI-lea, pentru că secolul al XV-lea a însemnat o vreme de instabilitate politică, defavorizantă pentru înflorirea culturii (vezi P. P Panaitescu, *Începuturile istoriografiei în Țara Românească*, în SMIM, 1962, vol. V, p. 202, 251).